

ЕЛЕМЕНТИ ЧИСЛОВОЇ СИМВОЛІКИ В "ПОЕЗІЇ І ПРАВДІ" Й.-В. ГЕТЕ

Статтю присвячено розгляду одного з елементів символіки "Поезії і правди" Й.-В. Гете. Узагальнено містичні погляди на число дванадцять як на глибоко символічне число. Здійснено спробу інтерпретації наявного в першій фразі автобіографії Гете його поетичного вимислу. Вивчення тексту твору дає підстави говорити про елементи поетичної трансформації автобіографом свого життя.

Запропонована стаття продовжує ряд попередніх досліджень, присвячених вивченню жанрово-стилістичних особливостей "Поезії і правди" Й.-В. Гете (1749-1832) [1; 2; 3]. Підкреслимо, що "Поезія і правда" є найвідомішим твором автобіографічного жанру, який дав можливість найповніше зобразити людину в її індивідуальних стосунках із навколишнім світом. Створена на основі власного світорозуміння, ця автобіографія демонструє абсолютно новий підхід до вивчення особистості. Незважаючи на те, що дослідження творчості Й.-В. Гете відзначене неабиякою широтою і багатогранністю (А. А. Анікст, М. М. Бахтін, М. М. Вільмонт, В. М. Жирмунський, Д. В. Затонський, І. Л. Лагутіна, Д. Л. Чавчанідзе, М. С. Шагінян та ін.), і на сьогоднішній день воно залишається актуальним і перспективним напрямком української літературознавчої науки. Слід констатувати, що широко представлене в сучасному зарубіжному літературознавстві (навіть і на теренах азійського культурного простору) вивчення "Поезії і правди" сьогодні відзначене лише окремими роботами українських дослідників (Д. В. Затонський, Б. Б. Шалагінов, А. Г. Цяпа). "Поезія і правда" здебільшого приваблює літературознавців як багатий матеріал для вивчення формування особистості Гете, а її художня специфіка дещо випадає з поля зору. Одним із таких важливих, але недостатньо досліджених моментів української гетемани є проблема символу, яка здатна сприяти виявленню функціональних ознак, що організують творчість Гете як цілісну систему.

У дослідженні І. М. Лагутіної розгляд питання символіки "Поезії і правди" вибудовується на основі аналізу вставної казки "Новий Паріс" [1: 218-246]. Метою нашої розвідки є інтерпретація числа дванадцять, яке підкреслено акцентується в першій фразі "Поезії і правди" Гете, а також виявлення взаємозв'язку цього числового символу із цілісністю художнього світу гетевської автобіографії. Предметом запропонованого дослідження виступає текст автобіографії Гете, зокрема її багатозначний астральний початок, що вже став хрестоматійним для багатьох біографів.

Німецький дослідник Е. Емріх вважає, що при аналізі художньої творчості Гете слід виходити з того, що кожен його твір скріплений єдиним центральним символом, у якому прихована та одночасно відкрита тайна всієї поезії [5: 186]. Мистецький символ є універсальною естетичною категорією, що розкривається через зіставлення із суміжними категоріями, це образ, узятий в аспекті своєї знаковості. Кожен символ є образом. Предметний образ і глибинний смисл виступають у структурі символу двома полюсами. Зрілий Гете розуміє усі форми людської творчості як символи живого, вічного становлення. Він пов'язує невлонимість і неподільність символів не з містичним потойбіччям, а з життєвим обмеженням начал, які виражаються через символ [6: 160]. Пошук та інтерпретація головного символу є одним із завдань кожного дослідника літературної спадщини великого письменника. У нашому випадку таким центральним символом "Поезії і правди" Гете виступає дванадцятий удар годинника, що підсилюється його числовим компонентом. Зауважимо, що в німецькому літературознавстві визначальними символічними елементами всієї гетевської поетичної творчості називаються дзеркало, граніт, світло, печера, золото, покривало і т.д. Саме ці елементи надають їй єдності та глибини, чуттєвості та чіткості висловлювання [7: 50]. У своїй творчості Гете створив надзвичайно велику кількість образів-символів, черпаючи їх з народних переказів, легенд і міфів, а також із світу своєї багатой фантазії.

Як відомо, в художньому творі числова символіка може бути представлена у трьох аспектах:

1) композиція тексту художнього твору, приклад того, як числова символіка, втілена в структурі художнього цілого, виражає ідейно-естетичний зміст твору;

2) просторово-часовий світ художнього твору, що найтісніше пов'язаний із міфопоетичною традицією числової символіки, котра відображає архаїчні уявлення про простір і час;

3) художній образ, що представляє випадки, коли числова символіка репрезентована поетичними образами даного художнього твору [8]. У розглядуваному нами випадку числова символіка перебуває в тісному зв'язку з міфопоетичною традицією та виражає ідейно-естетичний зміст усього твору.

Про своє народження Гете говорить коротко та лаконічно. Але дванадцятий удар годинника, рівно з яким, як стверджує Гете, він народився, надає цій події особливої піднесеності: "28 серпня 1749

року, в полудень, рівно з дванадцятим ударом годинника, я народився у Франкфурті на Майні¹ ("Am 28. August 1749, mittags mit dem Glockenschlage zwolf, kam ich in Frankfurt am Main auf die Welt") [9: 13]. Підкреслений Гете дванадцятий удар годинника може бути проаналізований у рамках нумерології, яка передбачає тлумачення символічного значення дат у житті людини, та в рамках символології, об'єктом дослідження якої є всі числа художнього тексту та всі символічні смисли цих чисел. Бій годинника завжди символізує щось нове, переломне, досі незвідане. Дванадцятий удар годинника – це символічне проголошення народження особливої людини на порозі нового часу. І вже найперша фраза автобіографії Гете дає читачеві можливість відчувати усвідомлення цією людиною своєї неординарності, особливості та вибраності. Принагідно слід зауважити, що Гете завжди проявляв неабиякий інтерес до числової символіки, про що йдеться в книзі німецьких авторів Ф.-К. Ендреса та А. Шіммель "Містерія числа" [10].

Глибоким символізмом відзначена широко відома гетевська фраза: "Розташування світил було щасливим: Сонце, знаходячись під знаком Діви, стояло в зеніті. Юпітер і Венера поглядали на нього дружельно, Меркурій без відрази, Сатурн і Марс нічим себе не проявляли; тільки повний Місяць був тим сильнішим у своєму протистоянні, що настав його планетний час" ("Die Konstellation war glücklich: die Sonne stand im Zeichen der Jungfrau und kulminierte für den Tag; Jupiter und Venus blickten sie freundlich an, Merkur nicht widerwärtig, Saturn und Mars verhielten sich gleichgültig; nur der Mond, der soeben voll ward, ubte die Kraft seines Gegenscheins um so mehr, als zugleich seine Planetenstunde eingetreten war") [9: 13]. На думку І. М. Лаутіної, вплив Сатурна, Юпітера та Венери проголосили народження великого поета. До речі, саме ці планети є особливо виділені в роботах, присвячених астрологічній медицині та в дослідженнях Джордано Бруно. Створені Гете в "Новому Парісі" образи "трьох сильфід" корелюють з названими планетами та співвідносять вимисел казки, де розповідається про символічне народження Гете-поета, і правду автобіографії, де мова йде вже про реальне народження Гете-людини [4: 243]. Зауважимо, що ХІХ століття було позначене широким пануванням матеріалістичного світогляду. Престиж астрологічної науки на цей час був втрачений. У цілому можна сказати, що в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. європейська астрологія зникає зі світу академічної науки. Але Гете не губить до неї інтересу, багато часу віддає вивченню та складанню гороскопів, підтримує тісні контакти з людьми, що цікавилися питаннями цієї науки. Гете добре володів специфічною мовою астрології. Вивчення творчої спадщини Гельмонта (1579-1644), Агриппи Неттесгеймського (1486-1535), Парацельса (1493-1541) знайшло своє відображення при написанні "Фауста".

Зацікавленість Гете символікою числа дає нам підстави дещо глибше проаналізувати містичні погляди на число дванадцять і ширше торкнутися питання числової символіки. На сторінках згаданої книги про магію чисел ім'я Гете зустрічається неодноразово. Це є ще одним свідченням того, що числова символіка знаходить своє відображення у творчості Гете: "Те, що знання числових містичних зв'язків було дуже поширеним у німецькому класицизмі та романтизмі, видно з різних натяків Гете на таємницю окремих чисел, які повсюди зустрічаються у його творах" [10: 39]. Загальна ідея книги "Містерія числа" полягає в тому, що число впливає на суть речей, які йому є підпорядковані. Крім цього, число вважається посередником між божественним і земним. Висновок про те, що виконання з числами певних дій впливає на пов'язані з цими числами речі, близький до думки Гете, що числа не керують світом, а показують, як керується світ. Поділ чисел на парні та непарні також відображає дві сторони будь-якої речі. Оскільки число дванадцять є парним, доречною буде наведена в даній книзі інформація про парні числа. Парні числа відповідають безмежності, оскільки безмежними є можливості їхнього ділення. Крім цього, парні числа несуть у собі численність і перебувають у зв'язку з темною чи навіть злою силою. Число відіграло важливу роль у ритуальних діях, у народних і літературних текстах. Деякі числа обожнювали, наділяли особливими магічними властивостями. Причина цього явища полягає в тому, що число було сакралізованим засобом, з допомогою якого репродукувалася структура космосу. Але звернемося знову до числа дванадцять і простежимо закладений у ньому символізм.

Числу дванадцять у всі часи відводилася особлива роль, як числу знаків зодіаку. Воно завжди вважалося універсальним числом, оскільки розглядалося як продукт тілесного та духовного та як символ "філософського каменя". На думку древніх вавилонців, місяць проходив дванадцять так званих станцій. Дванадцять південних і дванадцять північних зір, відомих у давнину, виступали в міфології судьями живих і мертвих. У древні часи визнавалося існування дванадцяти небесних дверей і дванадцяти дверей до підземного світу. Число дванадцять зустрічається у стародавніх легендах, міфах, казках, переказах. Воно може використовуватися для позначення кількості (дванадцять богів чи героїв) та для позначення часу (події відбувалися протягом дванадцяти годин чи років). Міф про Геракла також включає в себе це число, оскільки Геракл повинен був здійснити дванадцять подвигів.

¹ Тут і надалі переклад з німецької мій, Г.Ш.

Як символічне біблійне число, число дванадцять широко представлене у християнській релігії. Христос, який в дванадцять років прийшов у Божий Храм, вибрав собі згодом саме дванадцять апостолів. Хресна дорога Христа включає в себе дванадцять станцій. В алегоричному розумінні Христос – день, дванадцять годин якого є дванадцятьма апостолами.

Глибокий символізм закладений у виведенні числа дванадцять множенням три на чотири. У цьому випадку число дванадцять виступає завданням для дванадцяти апостолів поширювати віру в Святу Трійцю на всіх чотирьох частинах світу. Символікою цього числа пронизаний образ церкви. Згадаймо і карту світу, намальовану в 1515 році відомим німецьким художником А. Дюрером (1471-1528), на якій наша планета зображена в оточенні дванадцяти вітрів. Відомий французький теоретик живопису Роже де Пиль (1635-1709) побудував дванадцятиступеневий круг. В основі дюжини, використовуваної у практиці лічби, також є число дванадцять. Число дванадцять є образом вищого порядку та повноти. З його допомогою структуруються простір і час, воно тісно пов'язане з символікою колеса та круга. Згідно з древніми уявленнями, людська доля розгортається у дванадцяти семиліттях. Поширення числа дванадцять в новорічних обрядах зумовлене його значенням у якості повного космічного циклу.

Особливою магією наділена дванадцята година ночі – північ, коли за народними повір'ями, тварини та духи можуть розмовляти. Прикладом магічної сили дванадцятої години ночі є цитата з вірша Гете "Шукач скарбів" (1797):

Und ich sah ein Licht von weitem,
Und es kam gleich einem Sterne
Hinten aus der fernsten Ferne,
Eben als es Zwolfe schlug.

І я побачив вдалині світло // яке виходило наче зірка // позаду з дальньої даліни // якраз в той час, як било дванадцять/ [11: 44-45].

Для Гете числова символіка є не випадковою, тому що він серйозно цікавився цією проблемою. Ім'я Гете згадується також у розділі цієї книги, присвяченому числу два, яке виражає полярність усіх речей: "Гете, який дуже добре знав таємницю полярності..." [10: 63]. У контексті розгляду містичних особливостей чисел згадується не повністю закрита пентаграма символіки п'ятірки в кімнаті Фауста, яка робить можливим вхід для Мефістофеля. Наведені вище цитати дають можливість висловити припущення, що поява числа дванадцять на початку "Поезії і правди" аж ніяк не є простим називанням точного часу. Принагідно зауважимо, що в історичних і біографічних матеріалах йдеться про те, що Гете народився в обідній час між дванадцятою і тринадцятою годинами [12: 15]. Фактично вже найперші рядки автобіографії відзначені поетичним домислом, переплетінням "поезії" і "правди", прагненням надати своєму народженню особливої значущості. "Поезія і правда" є художнім втіленням концепції життя і творчості великого поета. У новітніх українських дослідженнях підкреслюється, що "...народження Гете відбулося зі стійким курсом на цей світ, з яким йому і доведеться зійтись у найважливішому двобої, що, зрештою, життєвому кредо його всесторонньо спрямованій особистості цілком відповідає" [13]. Наголосимо, що цей мотив простежується і в інших автобіографічних творах, що були написані задовго до Гете (наприклад, в автобіографії "De vita propria" відомого італійського математика, філософа та астролога Джіроламо Кардано (1501-1576), і в деяких автобіографіях наступників великого поета.

Стосовно числа дванадцять підсумуємо, що воно символізує замкнуте коло, а те, що настає після нього, завжди буде чимось новим, особливим. Інакше кажучи, вже в першому реченні "Поезії і правди" (як в одному з найсильніших місць цього твору) свідомо закладена висока авторська самооцінка власного життя. Символіка числа дванадцять, як і символіка удару годинника, є однією із загадок автобіографії Гете, розуміння якої вимагає вдумливого прочитання кожного її слова. На думку нумерологів, вплив долі в житті Гете як великої історичної постаті проявився через закономірне поєднання чисел дати і години його народження. Ці ж числа пояснюють схильність Гете до окультизму. Детальне вивчення тексту "Поезії і правди" та історичних джерел Гете дає підстави говорити про елементи поетичної трансформації автобіографом свого життя, яка забезпечується тісним переплетінням реального та фіктивного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевців Г. М. Гете й Гердер: інтерпретація епізоду з "Поезії і правди" Гете // Наука і сучасність: Збірник наукових праць національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Том 51. – К., 2005. – С. 221-231.
2. Шевців Г. М. "Dichtung und Wahrheit" Гете у контексті жанрової традиції // Вісник Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. Випуск 28. Житомир: Видавництво Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 228-232.

3. Шевців Г. М. До питання про формування релігійних переконань Й. В. Гете // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство. Випуск 4 (52). Частина друга. – Харків: ППВ "Нове слово", 2007. – С. 15-21.
4. Лагутина И. Н. Символическая реальность Гете. – М.: Наследие, 2000. – 280 с.
5. Emrich Wilhelm. Das Problem der Symbolinterpretation, Werkinterpretation. Darmstadt, 1967. – S. 186.
6. Аверинцев С.С. Символ. София-Логос. Словарь. 2-е, испр. изд. – К.: Дух і Літера, 2001. – С. 155-161.
7. Emrich Wilhelm. Die Symbolik von Faust II. – Asternaum Verlag, 1981. – S. 32-63.
8. Мних Л. М. Генеза та функціонування числової символіки у поезії ХХ століття // Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Л. М. Мних; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 20 с.
9. Goethe. Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. Band 13. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1967. – 1065 S.
10. Endres Carl Franz, Schimmel Annemarie. Das Mysterium der Zahl. – Eugen Diederichs Verlag, Munchen, 1984. – 344 S.
11. Goethe. Ein Lesebuch fur unsere Zeit. – Aufbau-Verlag. Berlin und Weimar, 1975. – 416 S.
12. Steigert Robert. Goethes Leben von Tag zu Tag. Eine dokumentarische Chronik. Bd. 1. 1749-1775. – Munchen, 1982. – S. 15.
13. Цяпа А. Г. Автобіографія Й.-В. Гете "Поезія і правда": дороговкази до інтерпретації твору й художньої свідомості автора (на тлі зіставлення із українськими автобіографіями ХІХ-ХХ ст.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://tntu.edu.ua/php1/include/nauka/conferenc/online/global2/filolog/cyapa.pdf>.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Шевців Г. М. Элементы числовой символики в "Поэзии и правде" Й.-В. Гете.

Статью посвящено рассмотрению одного из элементов символики "Поэзии и правды" Й.-В. Гете. Обобщено мистические взгляды на число двенадцать как на глубоко символическое число. Предпринято попытку интерпретации наличного в первой фразе автобиографии Гете его поэтического вымысла. Изучение текста произведения дает основания говорить об элементах поэтической трансформации автобиографом своей жизни.

Shevtsiv H. M. Elements of Numerical Symbolic in Goethe's "Poetry and Truth".

The article is deals with the examination of one of the elements of symbolism in Goethe's "Poetry and Truth". Mystical views on the numeral "twelve" as a symbolic number are generalized. The attempt to interpret the poetic fiction in the first phrase of Goethe's autobiography is made. Text analysis gives grounds to talk about elements of author's life poetic transformation.